

نمی‌ازیم تلاش‌های علمی

امام حسن عسکری «علیه‌السلام»

■ جواد تربیتی

امام حسن عسکری (ع) در هشتم ربیع‌الثانی (یا ۲۴ ربیع‌الاول) سال ۲۳۲ هـ. ق دیده به جهان گشود. پدر آن بزرگوار امام هادی (ع) و مادرشان «حَدِیثَه» از بانوان نیکوکار و دارای پیش‌اسلامی و پس از شهادت آن حضرت، پناهگاه و نقطه اتکای شیعیان در آن دوران بحرانی و پر اضطراب بود. (۱) مجموع عمر حضرت عسکری (ع) به ۲۸ سال می‌رسد و آن حضرت سرانجام در هشتم ربیع‌الاول ۲۶۰ هـ. ق به دسیسه معتمد عباسی در شهر سامرا به شهادت رسید. (۲)

سخت‌گیری شدید

خلفای عباسی از هر گونه اعمال فشار و محدودیت نسبت به امامان دریغ نمی‌کردند. این فشارها و سخت‌گیری‌ها در عصر امام جواد، امام هادی و امام عسکری (ع) در سامرا به اوج خود رسید. شدت این فشارها به قدری بود که سه پیشوای بزرگ شیعه در جوانی به شهادت رسیدند: امام جواد (ع) در سن ۲۵ سالگی، امام هادی (ع) در سن ۴۱ سالگی و امام حسن عسکری (ع) در سن ۲۸ سالگی و این حاکی از جوّ پر اختناق آن دوره است. (۳) در این میان، محدودیت‌های دوران امام عسکری (ع) بیش از دو پیشوای دیگر بود. علت اینکه ایشان را عسکری می‌نامند، این است که حضرت به دستور خلیفه عباسی در «سامراء» در محله «عسکر» سکونت اجباری داشت: (۴) زیرا خلیفه از نفوذ و موقعیت مهم اجتماعی امام نگران بود و حضرت را ناگزیر کرده بود که هر هفته روزهای دوشنبه و پنجشنبه در دیار حاضر شود. (۵)

فعالیت‌های علمی امام عسکری (ع)

حضرت عسکری (ع) با وجود همه فشارها و مراقبت‌های بی‌وقفه حکومت عباسی، فعالیت‌های سیاسی، اجتماعی و علمی بسیاری را در زمینه حفظ اسلام و تشیع و مبارزه با افکار ضداسلامی و ضد شیعی انجام دادند که اهم آنها عبارتند از:

تربیت شاگردان

گرچه حضرت عسکری (ع) بر اثر محدودیت‌های شدید حکومت عباسی، موفق به گسترش دانش دامنه‌دار خود در سطح کل جامعه نشد، ولی در تربیت شاگردانی که هر کدام به سهم خود در نشر و گسترش معارف ناب تشیع و رفع شبهات دشمنان شیعه نقش مهم و به‌سزایی داشتند، موفق گردید.

شیخ طوسی رحمه‌الله تعداد شاگردان آن حضرت را بیش از صد نفر ثبت کرده است (۶) که در میان آنان چهره‌های برجسته‌ای چون: احمد بن اسحاق اشعری قمی، ابوهاشم داود بن قاسم جعفری، عبدالله بن جعفر حمیری، ابوعمرو و عثمان بن سعید عمری (نائب خاص حضرت حجت)، علی بن جعفر، محمد بن حسن صفار و... به چشم می‌خورند. (۷)

ترغیب‌نویسندگان

حضرت عسکری (ع) در کنار تربیت شاگردان از تشویق نویسندگان نیز غافل نبودند؛ از جمله داود بن قاسم جعفری می‌گوید: کتاب «یوم و لیلَه» از یونس آل‌یقظین را به حضرت عسکری (ع) عرضه داشتم. امام فرمودند: «تَصْنِیفُ مَنْ هَذَا؟» نوشته چه کسی است؟ گفتم: نوشته یونس است. فرمودند: «أَعْطَاهُ اللَّهُ بِكُلِّ حَرْفٍ نُورًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ» (۸) خداوند در مقابل هر حرف، نوری به او در روز قیامت عطا فرماید...

البته تمام امامان شیعه بر نویسندگی و کتابت و ترغیب نویسندگان اهتمام داشتند. حضرت صادق (ع) به مفضل بن عمر فرمودند: «اُكْتُبْ وَ بُئِ عِلْمُكَ فِي إِخْوَانِكَ، فَإِنَّ مَثَ فَوْرَثَ كُتُبِكَ بَنِيكَ، فَإِنَّهُ يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ هَرَجَ مَا يَأْتُسُونَ فِيهِ إِلَّا بِكُتُبِهِمْ» (۹) دانش را بنویس و نشر بده! اگر از دنیا رفتی، فرزندان و وارث کتاب‌هایت می‌شوند. به حقیقت زمان هرج و مرجی فرا می‌رسد که مردم جز بر نوشته‌شان انس نمی‌گیرند [و توجه نمی‌کنند]...

همچنین نقل شده است که برخی از آثار را خدمت حضرت عسکری (ع) عرضه داشتند تا در باره آنها نظر بدهند. حضرت فرمودند: «صَحِيحٌ فَاعْمَلُوا بِهِ» (۱۰) صحیح است بدان عمل کنید!

بر اثر همین تشویق‌ها بود که شانزده تن از شاگردان حضرت، دست به تألیف زدند و ثمره آن ۱۱۸ عنوان کتاب شد. از میان آنها علی بن حسن فضال ۳۶ کتاب، محمد بن حسن صفار ۳۵ کتاب، عبدالله بن جعفر حمیری ۱۹ کتاب، احمد بن ابراهیم ۷ کتاب و هارون بن مسلم ۶ کتاب دارد. (۱۱) همچنین روایانی که از آن حضرت حدیث نقل نموده‌اند، به ۱۰۶ تن می‌رسند. (۱۲)

تدوین کتب

حضرت عسکری (ع) علاوه بر تربیت شاگردان و تشویق نویسندگان، کتب و نامه‌های فراوانی را برای توسعه علم و دانش و هدایت و راهنمایی جامعه از خود به یادگار گذاشته‌اند که به نمونه‌هایی اشاره می‌شود:

تفسیر القرآن که حسن بن خالد برادر محمد بن خالد آن را نقل کرده است. امروز کتابی با عنوان «تفسیر الامام العسکری (ع)». موجود است که عالمان رجال و حدیث بر آن نقدها دارند و آن را غیر از نوشته اصلی می‌دانند. دو کتاب «المُنْقَبَةُ» که مشتمل بر بسیاری از احکام و مسائل حلال و حرام است. (۱۳) به‌جز اینها کتب دیگری نیز به آن حضرت منسوب است. (۱۴)

نامه‌های فراوان

در زمان امام حسن عسکری (ع)، تشیع در مناطق مختلف گسترش یافته و شیعیان در شهرهایی چون کوفه، بغداد، نیشابور، قم، آبه (آوه)، مدائن، خراسان، یمن، ری، آذربایجان، سامراء، جرجان و بصره متمرکز شده بودند. به دلالتی سامرا، کوفه، بغداد، قم و نیشابور از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بودند. (۱۵) حضرت برای گسترش فرهنگ تشیع نامه‌های فراوانی برای شیعیان آن شهرها از جمله شیعیان قم و آوه (۱۶)، مردم مدینه، (۱۷) و نامه‌ای به «ابن بابویه» و نامه مفصلی خطاب به «اسحاق بن اسماعیل» و شیعیان نیشابور نوشته بودند. (۱۸)

در نامه آخر، حضرت پس از توضیح در باره نقش امامت در هدایت امت اسلامی و تشریح ضرورت و اهمیت پیروی از امامان و هشدار از سرپیچی از فرمان امام نوشته‌اند: «ای اسحاق! تو فرستاده من نزد ابراهیم بن عبده هستی تا او به آنچه که من در نامه‌ای که توسط محمد موسی نیشابوری فرستادام عمل کند. تو و همه کسانی که در شهر تو هستند، موظفید بر اساس نامه مزبور عمل کنید...» (۱۹)

حل شبهات

یکی از مهم‌ترین فعالیت‌های علمی حضرت عسکری (ع) شبهه‌زدایی بود که در این زمینه به برخی نمونه‌ها اشاره می‌شود:

در دورانی که امام عسکری (ع) در زندان بودند، یک سال بر اثر خشکسالی قحطی شدیدی به وجود آمد. علمای اسلام مردم را جمع کردند و برای برگزاری نماز استسقاء (طلب باران) به بیابان بردند و نماز خواندند. این قضیه چندین بار تکرار شد و اثری از

«حقیقت این است که «ابو محمد» مرا با این سؤال آشنا کرد.» استاد گفت: «چنین سؤال‌هایی تنها زبیده این خاندان است.» آن گاه دستور داد آتشی را برافروختند و آنچه را که درباره «تناقض‌های قرآن» نوشته بود، سوزاند. (۲۳)

پی‌نوشت‌ها:

۱. انوار البهیة، شیخ عباس قمی، ص ۱۵۱.
۲. الارشاد، شیخ مفید، قم، مکتبه بصیرتی، ص ۳۴۵.
۳. سیره پیشوایان، مهدی پیشوایی، مؤسسه امام صادق (ع)، ص ۶۲۱.
۴. ر. ک: علل الشرایع، صدوق، قم، مکتبه الطباطبائی، ج ۱، ص ۱۷۶ و ۲۳۰.
۵. بحارالانوار، مکتبه الاسلامیه، ج ۵۰، ص ۲۵۱؛ دلائل الامامة، جریر طبری، قم.
۶. رجال، شیخ طوسی، چاپ نجف، المکتبه الحیدریه، ۱۳۸۱ ه. ق، ص ۴۲۷.
۷. سیره پیشوایان، مهدی پیشوایی، ص ۶۲۷.
۸. بحار الانوار، بیروت، ج ۲، ص ۱۵۰، ج ۲۵؛ بحارالانوار، ج ۲، ص ۱۵۰، ج ۲۷.
۱۰. فلاح السائل، سید ابن طاووس، قم، دفتر تبلیغات، ص ۱۸۳.
۱۱. آشنایی با متون حدیث، مهریزی، قم، مرکز جهانی علوم اسلامی، چاپ اول، ص ۷۷.
۱۲. ر. ک: الذریعة الی تصانیف الشیعة، ج ۴، صص ۲۸۳ - ۲۹۷؛ آشنایی با متون حدیث، مهریزی، ص ۷۷.
۱۳. الذریعة الی تصانیف الشیعة، ج ۳، ص ۱۴۹.
۱۴. تدوین السننه، سید محمد رضا حسینی، قم، مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۱۸ ه. ق، ص ۱۸۵.
۱۵. حیات الامام العسکری، محمدجواد طبسی، قم، ص ۲۲۳؛ سیره پیشوایان، ص ۶۳۲.
۱۶. معادن الحکمة فی مکاتب الائمه، فیض کاشانی، ص ۲۶۴.
۱۷. بحارالانوار، ج ۵۰، ص ۳۱۷.
۱۸. همان.
۱۹. اختیار معرفة الرجال، شیخ طوسی، دانشگاه مشهد، ص ۵۷۵؛ بحارالانوار، ج ۵۰، ص ۲۱۹.
۲۰. داستانهای صاحب‌دلان، محمدی اشتهاردی، ج ۲ - ۱، صص ۱۱۹ - ۱۲۰.
۲۱. بحارالانوار، ج ۵۰، ص ۳۷۰؛ فصول المهمة، ابن صباغ مالکی، چاپ قدیم، ص ۳۰۴.
۲۲. مناقب آل ابی طالب، ابن شهر آشوب، ج ۴، ص ۴۳۷؛ مناقب آل ابی طالب، ابن شهر آشوب، ج ۴، ص ۴۲۴؛ سیره پیشوایان، ص ۶۲۸.

مخصوصاً اگر این انحرافات از اهل قلم و دانشمندان و علما سر می‌زد، حضرت نسبت به آن خیلی حساس بودند.

نمونه‌ای دیگر:

«اسحاق کندی» که از فلاسفه اسلام و عرب به شمار می‌رفت و در عراق اقامت داشت، کتابی تألیف کرد به نام «تناقض‌های قرآن». او مدت‌های زیادی در منزل نشست و گوشه‌نشینی اختیار کرد و خود را به نگارش آن کتاب مشغول ساخت. روزی یکی از شاگردان او به محضر امام عسکری (ع) شرفیاب شد. هنگامی که چشم

گرچه حضرت عسکری (ع) بر اثر محدودیت‌های شدید حکومت عباسی، موفق به گسترش دانش دامنه‌دار خود در سطح کل جامعه نشد، ولی در تربیت شاگردانی که هر کدام به سهم خود در نشر و گسترش معارف ناب تشیع و رفع شبهات دشمنان شیعه نقش مهم و به‌سزایی داشتند، موفق گردید. شیخ طوسی رحمه‌الله تعداد شاگردان آن حضرت را بیش از صد نفر ثبت کرده است.

حضرت به او افتاد، فرمودند: «آیا در میان شما مرد رشیدی وجود ندارد که گفته‌های استادان «کندی» را پاسخ گوید؟» شاگرد عرض کرد: «ما همگی از شاگردان او هستیم و نمی‌توانیم به اشتباه استاد خود اعتراض کنیم.» امام فرمودند: «اگر مطالبی به شما تلقین و تفهیم شود، می‌توانید آن را برای استاد خود نقل کنید؟» شاگرد گفت: «آری!» حضرت فرمودند: «بعد از برگشتن نزد استاد با او به گرمی و محبت برخورد و سعی کن با او انس و الفت پیدا کنی. سپس به او بگو مسئله‌ای برای من پیش آمده است که غیر از شما کسی شایستگی پاسخ دادن به آن را ندارد و آن این است که آیا ممکن است گوینده قرآن از گفتار خود معانی غیر از آنچه شما حدس می‌زنید، اراده کرده باشند؟» او در پاسخ خواهد گفت: «بلی! ممکن است چنین منظوری داشته باشد.» بگو: «شما چه می‌دانید؟ شاید گوینده قرآن معانی دیگری غیر از آنچه شما حدس می‌زنید، اراده کرده باشد و شما الفاظ او را در غیر معنای خود به کار برده باشید. او آدم باهوشی است، طرح این نکته کافی است که او را متوجه اشتباه خود کند.»

شاگرد به حضور استاد رسید و طبق دستور امام رفتار کرد تا آنکه زمینه برای طرح مطلب مساعد گردید. سپس سؤال امام را مطرح کرد و جواب پیش‌بینی شده را گرفت. استاد که می‌دانست شاگرد او چنین سؤالی در حد اندیشه شاگردش نیست، به او گفت: «تو را قسم می‌دهم که حقیقت را به من بگویی، چنین سؤالی از کجا به فکر تو خطور کرد؟» شاگرد گفت: «چه ایرادی دارد که چنین سؤالی به ذهن من خطور کرده باشد؟» استاد گفت: «نه! هنوز زود است که تو به چنین مسائلی رسیده باشی. به من بگو این سؤال را از کجا یاد گرفته‌ای؟» شاگرد گفت:

باران دیده نشد؛ اما علمای نصارا وقتی با مسیحیان نماز استسقاء خواندند، باران آمد و چندین بار این قضیه تکرار شد. این موضوع باعث سرشکستگی و آبروریزی مسلمین شد. یکی از شیعیان به هر نحوی بود، خود را به زندان رساند و عرض کرد:

علمای اسلام سه روز برای نماز باران به بیابان رفتند و نماز خواندند و بارانی نیامد، ولی علمای نصرانی هر بار که نماز خواندند، باران بارید. اگر امروز هم به دعای آنها باران بیارد، ترس آن است که مسلمانان و شیعیان در عقیده خود متزلزل شوند و به مسیحیت گرایش پیدا کنند.

حضرت فرمودند: «عالم نصرانی تکه‌ای از استخوان بدن یکی از پیامبران را همراه دارد که آن را در میان انگشتان خود گذاشته [و همان را وسیله اجابت دعای خویش قرار داده]؛ لذا باران می‌بارد. تو خود را فوراً به او برسان و آن استخوان را از میان انگشتان او بیرون آور! این عمل باعث پراکندگی ابرها و قطع باران می‌شود.» آن مرد با سرعت خود را به محل نماز مسیحیان رساند و استخوان را برداشت. ابرها پراکنده شدند و علمای مسیحی هر چه کردند، باران نبارید، لذا شرمند شدند و مسلمانان مخصوصاً شیعیان از شک و تردید بیرون آمدند. (۲۰) به نقل دیگر، خلیفه وقت عباسی، امام عسکری (ع) را از حبس بیرون آورد و به بیابان برد و جریان را به او عرض کرد. حضرت جریان استخوان را گوشزد کرد و دستور داد یکی از خادمانش استخوان را از دست عالم مسیحی بیرون آورد. او نیز چنین کرد و در نتیجه باران نیامد. آن گاه خود حضرت دست به دعا برداشت و باران شدیدی شروع به باریدن کرد. (۲۱)

مردی از امام یازدهم سؤال کرد که چرا سهم الارث مردان دو برابر سهم الارث زنان است؟ مگر زن بیچاره چه گناهی دارد؟ حضرت عسکری (ع) فرمودند: برای اینکه نفقه (و خرج) به عهده مرد بیشتر از زن است؛ مرد در جهاد و جبهه شرکت می‌کند، هزینه زندگی خانواده‌اش را بای. تأمین کند، در قتل و جرح خطایی پرداخت دیه بر «عاقله» یعنی مردان قایل واجب است، ولی زن از تمام این هزینه‌ها معاف است... (۲۲)

مقابله با انحرافات و تحریفات

از دیگر فعالیت‌های علمی و فرهنگی امام عسکری (ع) برخورد با بدعت‌ها، تحریفات و انحرافات بود که در جامعه پیش می‌آمد؛